

Микола Рябчук

«ХОХЛИ», «МАЛОРОСИ», «БАНДЕРИ»: СТЕРЕОТИП УКРАЇНЦЯ У РОСІЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ТА ЙОГО ПОЛІТИЧНА ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ

Стаття з'ясовує історію формування етнічного стереотипу українця в російській культурі як похідну від процесу колонізації України та встановлення між росіянами та українцями взаємин домінування/підлеглисті. У статті проаналізовано, зокрема, семантику й функціональне призначення двох основних стереотипів – «хохла» і «бандерівця» і показано, як ці стереотипи експлуатуються сьогодишньою російською пропагандою і як українське суспільство відповідає по-різному на цю дискурсивну агресію.

Ключові слова: колоніалізм, етнічні стереотипи, пропаганда, російсько-українська війна.

Mykola Riabchuk. «Khokhols», «Little Russians» and «Banderites»: Russian Stereotypes of Ukrainians and Their Political Instrumentalization. *The paper contends that the Russian stereotypes of Ukrainians reflect unequal relations between the two nations determined by the imperial status of one of them and subaltern status of the other. Two major stereotypes are singled out and analyzed as ideological and discursive tools of imperial dominance – those of backward, uneducated «khokhols» and of more literate but ideologically subversive «banderites». Political instrumentalization of these stereotypes during the ongoing Russo-Ukrainian war and Ukrainian response it are examined in the last part of the paper.*

Key words: colonialism, ethnic stereotypes, political propaganda, Russo-Ukrainian war.

Усяка війна, зокрема й російсько-українська, яка все ще – попри формальне припинення бойових дій на Донбасі – триває, має вагомий пропагандистський вимір. Ідеться про комплекс зусиль, спрямованих насамперед на (а) деморалізацію супротивника, (б) його всебічну дискредитацію перед власними громадянами та міжнародною спільнотою й (в) його цілковиту дегуманізацію, яка повинна полег-

шити й легітимізувати фізичне знищення людиноподібних істот по другий бік фронту.

Про російську пропаганду часів війни написано вже чимало – як зарубіжними, так і українськими дослідниками. В цій статті обговорюється лиш один, недостатньо висвітлений її аспект – використання традиційних етнічних стереотипів, витворених імперською культурою, у політичних цілях: для приниження й упокорення підлеглої групи та вивищення панівної і для відповідного дискурсивного узаконення саме такої етнокультурної та політичної ієрархії. Розуміння колоніального характеру цих стереотипів видається надзвичайно важливим для їх деконструкції та ефективної дискурсивної протидії.

Формування стереотипів

Усупереч популярним уявленням про українців і росіян як про «кровно споріднені», історично й культурно близькі народи їхні реальні контакти і взаємопізнання починаються допіру з XVIII століття – з поступового поглинання новонародженою імперією українських і білоруських («руських») земель Речі Посполитої [1]. До середини XVII століття – часу так званого «возз'єднання» – українці посідали у свідомості московитів цілком маргінальне місце, що підтверджує, зокрема, і відносно невелика кількість згадок про них у російському фольклорі, зібраному й опублікованому понад століттями пізніше. Найчастіше в російських приказках згадуються татари, на другому місці – німці. А далі за частотою згадувань ідуть євреї й цигани, і допіру на п'ятому місці – українці, поряд з іще одними новоприбульцями до російських теренів (та свідомості) – французами [2; 3, с. 19].

Протягом цілого XVIII століття росіяни відкривали українців, а українці – росіян із двох різних перспектив – імперської/панівної та периферійної/підлеглої. Це, власне, й був той час, коли росіяни розвинули й чітко усталили офіційний погляд на українців як «майже один народ» і коли українці великою мірою інтерналізували цей погляд, хоча загальний зміст і засяг прислівника «майже» ніколи не був достеменно узгоджений і окреслений. Така розмитість означника, парадоксальним чином, не тільки сприяла асиміляції освічених українців у російську культуру та російський імперський суперетнос, а й до певної міри легітимізувала їхню окремішність і забез-

печувала її відносно вільне вираження на рівні місцевої (регіональної) ідентичності [1, с. 28–34].

Росіяни зіткнулися з двома соціальними типами українців і розвинули, відповідно, два підставові стереотипи – освіченого, лояльного й назагал інтегрованого в імперську культуру «малороса» та неписьменного місцевого селянина – «хохла», з мальовничою, на свій лад привабливою тубільною культурою та кумедною говіркою. «Малороси» вважалися «майже тим самим народом», тож їхня стереотипізація була порівняно м'якою. Їх описували як хитрих і спритних – тою мірою, якою вони конкурували з росіянами при дворі та в імперській адміністрації. Їх змальовували також як підступних і ненадійних – тою мірою, якою вони плекали ностальгійні спогади про славне козацьке минуле та «золоті вольності». І, зрештою, їх представляли як обмежених і відсталих – тою мірою, якою зростала прірва між дедалі модернішою столицею і дедалі провінційнішою Малоросією [4, с. 41–64].

Стереотипізація «хохла» була жорсткішою, тому що тут застосовувалося не лише етнічне, а й соціальне іншування. Характерний взірць – розповідь князя Долгорукого про свою подорож 1818 року до Малоросії: «Хохол, здається, створений для того, щоб орати землю, пріти, смажитися на сонці і жити увесь вік із бронзовим обличчям... Він не нарікає на своє підневільне становище, бо не знає нічого кращого... Він знає плуг, вола, скирту, горілку, ось увесь його лексикон... Хохол охоче приймає усяку долю й усяку працю, треба лиш безупинно його підганяти, тому що він дуже ледачий: разом зі своїм волом він засинає й прокидається п'ять разів за хвилину... Коли б увесь цей народ не завдячував доброчесним поміщикам за їхню до себе зичливість та повагу до його людяності, хохла було б важко хоч як-небудь відрізнити від негра: один пріє над цукром, другий над збіжжям» [5, с. 242–243].

Екзотичний, орієнтальний образ «хохла» набув значного поширення у російському імперському дискурсі початку ХІХ століття – цілком відповідно до Просвітницького погляду на Східну Європу як «меншу», підлеглу, напіворієнтальну частину континенту [6] й у повній згоді з нашим сьогодишнім розумінням орієнталізму як «західного способу домінування, реструктуризації та керування Сходом» [7, с. 9]. Істотна різниця, однак, полягала в тому,

що роль «цивілізованого Заходу» тут прибрала собі напіворієнтальна Росія чи, точніше, її вестернізована столиця, – стосовно «орієнтальних» периферій, серед яких Україна була не зовсім орієнтальною, а отже, мусила бути дискурсивно достосована до належної моделі.

«Своєю зовнішністю, рисами обличчя, поставою, статурою, лінощами й безтурботністю малороси подібні до розкішних жителів Азії, а проте не мають тих бурхливих, неприборканих пристрастей, властивих вірним ісламу; флегматичне недбальство, здається, править їм за захист і перепону від неспокійних турбот, і часто з-під їхніх густих брів спалахує полум'я, проблискує сміливий європейський розум, гаряча любов до вітчизни й палкі почуття, вбрані в первісну простоту, виповнюють їхні груди» [8, с. 31–32].

Есей Павла Свіньїна з'явився друком 1830 року – у час, коли український культурний рух, хоча й досить уже помітний, не сприймався ще росіянами як загрозовий для імперії. Він був радше регіональним курйозом, вартим підбадьорливої або й глузливої усмішки, але аж ніяк не виразної ворожості, спричиненої згодом політичними конотаціями. Ситуація кардинально змінилася десятиліттям пізніше, коли ідеї новочасного націоналізму сягнули імперії, драматично змінюючи і російський, і український культурні дискурси. Один із найвпливовіших російських інтелектуалів тієї доби Віссаріон Белінський доволі проникливо розпізнав ту смертельну загрозу, яку новонароджений український рух ніс для російської імперської ідентичності та її основоположних міфів. Він завзято заатакував перші паростки новочасної української літератури й історіографії, застосовуючи перевірений орієнталізаційний дискурс – у його максимально агресивній, супрематистській формі: «Історія Малоросії – це побічна ріка, що впадає у велику ріку російської історії. Малороси завжди були плем'ям і ніколи не були народом, а тим менше – державою... І так звана Гетьманщина, і Запоріжжя анітрохи не були ні республікою, ні державою, а були якоюсь дивною общиною на азійський манір... Це була пародія на республіку чи – інакше кажучи – слов'янська республіка, котра, за всього свого неладу, мала видимість певного ладу. Полягав цей лад не в правах, які б вільно розвинулися з історичного руху, а у звичаях – наріжному камені всіх азійських народів... Така республіка могла

бути чудовим знаряддям для якоїсь сильної держави, але сама з себе була вельми карикатурною державою, котра тільки й уміла битися та пити *горілку*» [9, с. 60–62].

Приблизно з середини ХІХ століття соціальна межа між освіченими «малоросами» та неписьменними «хохлами» потроху розмивалася – почасти через дедалі інтенсивнішу соціальну динаміку, яка порушує традиційні суспільні ієрархії, а почасти й через дедалі наполегливіші зусилля деяких «малоросів» прищепити «хохлам» окрему – «українську» – національну свідомість засобами освіти й письменства. Цей перверсивний різновид «малоросів» дістав назву «мазепинців» – за ім'ям українського гетьмана, офіційно проклятого російською церквою як «зрадника». Тим часом прізвисько «хохол» розширило своє значення, ставши пейоративним означенням усіх українців через перенесення на них первісних конотацій – неписьменного, напівдикого члена клану чи племені, але аж ніяк не нації [10, с. 162–181].

На відміну від образу «малороса», що сформувався як продукт певної (імперської) ідеології, образ «хохла» виник великою мірою спонтанно, «знизу», через безпосередні контакти між московитами-росіянами та малоросами-українцями. В обох випадках ці контакти мали безумовно колоніальний характер, відбиваючи на різні лади домінуючу/зверхню позицію однієї групи і підлеглу/принижену позицію другої. Якщо дискурсивне підпорядкування й упокорення «малороса» здійснювалося насамперед засобами орієнтації, то подібне приборкання й упослідження «хохла» реалізовувалося – як це унаочнює, зокрема, й цитата з князя Долгорукого – через його анімалізацію. Російські приказки відбивають цю недолюдськість, неповноцінність «хохла», коли підкреслюють його тупість і лінощі та, як наслідок, цілковиту безужитечність: «Индейка из одного яйца семерых хохлов высидела», «Продали с хохла пояс за три деньги, а хохол нипочем в придачу пошел» [11].

Якщо згадати, однак, що більшість «хохлів» була селянами, себто кріпаками, їхні гадані «лінощі» і приписувану їм «тупість» можна витлумачити як цілком раціональну стратегію саботажу та ухиляння від надмірної експлуатації. Власне, і легендарна впертість «хохлів» («И по воду хохол, и по мякину хохол»), хоч яка дражлива для панівної групи, може бути для підлеглих елементом цілком раціональної поведінки [11].

Назагал, стереотипізація та іншування в колоніальному контексті слугують насамперед меті применшення, приниження та упокорення підлеглої групи дискурсивними засобами, тобто через застосування символічного насильства замість фізичного. Головна функція стереотипів – створити й посилити у підлеглої групи комплекс неповноцінності, змусити її інтерналізувати, тобто перейняти й засвоїти зневажливий погляд на саму себе від панівної групи. Стереотипи допомагають легітимізувати імперський статус-кво, утвердити «нормальність» фактично расистських ієрархій, накладаючи суспільні санкції на кожного порушника сконструйованих «норм». Стереотипи стають частиною імперського «знання», утіленого в підручниках і наукових трактатах, високій і популярній культурі, мас-медіях і політичних заявах, а також, не в останню чергу, у фольклорі – цій гаданій квінтесенції «народної мудрості», незаперечного й неproblemатизованого «здорового глузду», що його в нашому контексті можна окреслити парафразою класичної формули Майкла Біліга «банальний колоніалізм» [12].

Українці як «майже той самий народ» легко вписувалися в імперську «норму» – принаймні доти й тією мірою, якою приймали приписану їм роль «малоросів» і не ставили формулу «майже той самий народ» під сумнів, ані не намагались інтерпретувати прислівник «майже» занадто широко (наприклад, вживаючи свій діалект поза низькими жанрами чи певними конвенційними ситуаціями або ж наполягаючи не просто на якихось особливостях своєї культури, а й на її унікальності та онтологічній рівності з панівною російською). Будь-яке відхилення від встановленої «норми» мусило каратися – або проголошенням порушника «мазепинцем» (згодом – «петлюрівцем» чи «бандерівцем»), що було рівноцінне кримінальному звинуваченню, або ж м'якшим (зате постійним) нагадуванням йому про сумнівне «хохлацьке», себто напівдикунське походження [13]. Всі малороси – і в досоветські, і в советські часи – мусили пам'ятати про обидві форми санкціонування, що застосовувалися до кожного, хто порушував сакральну формулу «майже один народ».

«Хохли» і «бандери»

У політико-ідеологічному плані «хохлацький» стереотип запобігає можливій українізації сільських мігрантів – набуттю ними в процесі урбанізації української, а не малоросійської ідентичності. Ук-

раїнська мова й культура стигматизуються в цьому дискурсі як символи примітивізму, відсталості й недорозвиненості. Українці повинні під цим дискурсивним натиском або облишити свою мовно-культурну обсею і прийняти соціально сконструйовану колонізаторами «нормальність», або ж наважитися на перманентне обстоювання своєї ідентичності – всупереч панівному «здоровому глузду», який автоматично перекаваліфіковує їхню мовно-культурну девіацію у політичну [14, с. 100–101].

Для найупертіших малоросів, на яких «хохлацька» стереотипізація не діяла, застосовувалося зловісніше ярликування, спрямоване не так на соціальне приниження й осміювання, як на політичне, а фактично донощицьке, іншування та виключення. Історично стереотипізовані як «мазепинці», за советів вони набули ім'я «петлюрівців», а від середини 40-х років – «бандерівців», за прізвиськом Степана Бандери, провідника ОУН, послідовники якого вели партизанську боротьбу проти советської окупації в повоєнній Західній Україні. Його ім'я виявилось для політичної стереотипізації оптимальним – почасти через його суто фонетичну асоціацію з «бандитизмом», а почасти і через праворадикальні погляди самого Бандери, – завдяки чому совети могли тотально демонізувати його як «фашиста» і «нацистського колаборанта». Додаткової вартості стереотипові надавало західноукраїнське походження Бандери та його руху, бо ж таким чином він не лише втілював найгірші риси людської істоти – і політичні, й моральні, а й імплікував ці риси на весь неблагоннадійний західноукраїнський регіон.

Хоча «хохлацький» і «бандерівський» стереотипи є елементами того самого колонізаторського дискурсу, їхні культурні підстави та потенційні об'єкти впливу принципово різняться. Один, можна сказати, «м'який», другий – «твердий», один заснований на соціальному приниженні, другий – на політичному залякуванні, один спрямовується насамперед на «тутешніх» селян, щоб віддохотити їх від набуття української ідентичності («українізації»), другий – насамперед на вже українізовану інтелігенцію, щоб віддохотити її від українізування селян. «Хохлацький» стереотип ефективно підтримує віру, що українці і росіяни – це «майже той самий народ» і що вся різниця між ними – лише в рівні культури й освіченості. Але він не діє на тих, хто таку віру вже втратив або й ніколи (як більшість західних українців) не набув. Тут уже доводиться застосову-

вати важчу зброю – стереотип націоналіста-бандерівця, котрий полює на душі безневинних «хохлів», щоб перетворити їх на подібних до себе хтонічних ворогів людства.

Розпад ССРСР та поява незалежної України істотно не вплинули на іншування та стереотипізацію українців у російському публічному дискурсі, оскільки погляд на українців як на «майже один народ» виявився глибоко притаманний більшості росіян, а не лише їхнім комуністичним чи посткомуністичним елітам. І все ж стереотипізація українців протягом 1990-х років була відносно помірною – в тому сенсі, що не мала виразного й цілеспрямованого ідеологічного характеру. Її можна назвати «вернакулярною» – оскільки функціонувала переважно на рівні повсякденного побуту, анекдотів і дотепів, журналістських кліше та дедалі агресивнішої масової культури [15; 16; 17, с. 26–27]. Ситуація помітно змінилася на початку 2000-х – з приходом до влади в Москві Владіміра Путіна та поступовим сходженням на київські владні вершини Віктора Януковича. Саме його президентська кампанія, за підказкою московських «політтехнологів», була великою мірою побудована на «антинаціоналістичній», «антибандерівській» та «антизападенській» риториці, а творення фейкових націонал-радикалів та ярликування всієї опозиції як «фашистів» стало важливим елементом подальшої політичної боротьби.

Кремлівський проект оплатився сторицею під час та особливо після Євромайдану, коли пропутінські медії дістали змогу змальовувати події у Києві як «неонацистський путч», а окупацію Криму та інтервенцію на Донбасі – як захист «російськомовних співвітчизників» від «фашистської хунти». Уся мова російських мас-медій була пристосована до потреб воєнної пропаганди. Російські найманці на Донбасі отримали ім'я «ополченці», українські війська дістали назву «карателі», а вся боротьба між ними представлена як своєрідний локальний рімейк «Великої Вічизняної війни». Москва, як проникливо зауважили Метью Купфер і Томас де Вааль, «моделює російсько-український конфлікт як відтворення ідеологічного поділу часів Другої світової війни, де Росії та Україні відведено роль, відповідно, «антифашистської» та «профашистської» сили. Ці ярлики – справжня зброя в дискурсивному протистоянні, що підживлює протиборство на полі бою... Усі ці терміни – результат майже сімдесятилітнього процесу, що перетворив концепт у політизоване звинувачення зі щонайширшим застосуванням» [18].

Несамовита пропагандистська демонізація України не дала все ж Кремлю сподіваних результатів на міжнародній арені. «Бандерівський фашизм» в Україні був досить блідим, а більш ніж скромні результати праворадикальних партій та кандидатів на президентських і парламентських виборах 2014 року документально підтвердили його фейковий характер. Тим часом антибандерівська пропаганда в самій Росії відсвяткувала повний тріумф. Майже всі росіяни, за невеликими винятками, повірили у кремлівські байки про «бандерівську хунту», про «геноцид російськомовного населення на Донбасі» та про всевітню антиросійську змову, керовану з Вашингтона.

Пітер Померанцев, автор блискучої книжки «Нічого правдивого й усе можливе. Сюрреальне серце нової Росії» (2014), стверджує, що путінські медії набагато грізніші від советських, тому що не просто перебріхують правду, а роблять саму її ідею неістотною. Ця нова пропаганда, пише він, не переймається фактами, доказами, вірогідністю, зв'язністю оповіді та можливими внутрішніми суперечностями. Вона прагне не так «переконати глядача в тій або тій версії подій, як радше зробити його пасивним, розгубленим і параноїдальним – поселити в контрольованій Кремлем віртуальній реальності, яку неможливо верифікувати й підважити жодною апеляцією до «правди»» [19].

Чимало дослідників переконані, що цензура в російських мас-медіа істотно обмежує доступ людей до альтернативних джерел інформації і тим самим полегшує проурядовим медіа пропагандистське промивання мізків. Лев Гудков, знаний російський соціолог, стверджує, однак, що цензура – це не єдина і навіть не головна причина підпорядкування людей офіційному нарративу. Куди важливішим є їхнє «вперте небажання чути те, чого не хочеться чути, свідоме відкидання й вибіркове прийняття отримуваної інформації» [20].

Лев Гудков пов'язує це з тоталітарною спадщиною, зі специфічною політичною культурою «гомо советікуса», натомість, як видається, недооцінює впливу давніх антиукраїнських стереотипів на сьогодишню дивовижну піддатливість росіян офіційній антиукраїнській пропаганді. Хоч би якою вона була могутньою, в основі проблеми – історично сформована неспроможність більшості росіян визнати істотну відмінність між обома народами і прийняти державний суверенітет України як легітимну і незалежну від них ре-

альність. Так довго, скільки росіяни вважатимуть українців «майже тим самим народом» і трактуватимуть будь-який скепсис щодо цієї формули як політичну ересь та ідеологічне блюзнірство, російська політика щодо України визначатиметься й житиметься глибоким культурним і політичним ресентиментом.

Прощання з «прекрасним слов'янським народом»

Актуальна російсько-українська війна і російське пропагандистське шаленство, яке її супроводжує, – це всього лише крайній вияв ресентименту, істерична реакція російського політичного класу і всього суспільства на дедалі виразнішу українську інакшість, що кидає болісний і фактично руйнівний виклик імперській ідентичності росіян. Дедалі глибша розбіжність між фіктивною, стереотипною Україною, що її витворила російська уява, та реальною Україною, що розвинулась як зухвале заперечення стереотипу «майже одного народу», спричиняє когнітивний дисонанс у багатьох росіян. Найпоказовіший під цим оглядом – істеричний запис фашизоїдного філософа Александра Дугіна на фейсбуку: «Україну треба очистити від ідіотів. Геноцид кретинів напрошується сам собою... Я не вірю, що це українці. Українці – прекрасний слов'янський народ. А це – якась раса виродків, що з'явилася з каналізаційних люків» [21].

Ця заява прикметна не тільки тим, що належить професорові МГУ, офіційному радникові генштабу РФ та авторові популярних вузівських підручників з геополітики, а й тим, що досконало ілюструє нездатність російського імперського мислення сприйняти дискомфортну для нього реальність – існування реальних українців, замість їхнього віртуального образу, вигаданого імперською культурою й пропагандою протягом століть.

Куди поміркованіший від Дугіна Нікіта Міхалков, знаний кінорежисер і голова російської Спілки кінематографістів, виступив у травні 2014 року з не менш істеричною заявою – телевізійним зверненням до одеситів. Головний його пафос – докір гаданим «співвітчизникам» за пасивність, за небажання, попри всі мобілізаційні зусилля московської пропаганди, піти шляхом донбаських «повстанців»: «Куди і навіщо вводити російську армію? Кого рятувати і захищати?... В місто, де мільйон мешканців живе звичайним життям [і лише] тисяча добивається визволення невинних поранених? Що російська армія забула в бандерівському місті, де з бандерівцями

воює мізерна меншість? Росіяни ніколи не прийдуть у місто, де можна пройти бандерівським маршем! Росіяни приходять лише тоді і туди, де їх зустрічатимуть триколорами і квітами, як визволителів. А щодо вас, одесити, росіяни мають серйозні підстави сумніватися. Ви росіяни чи ні? Доведіть!» [22].

Стереотип «бандерівців» застосовано тут настільки широко і віддалено від первісного значення, що поняття фактично втрачає сенс і логіку. Воно тут уже метонімія не просто українських націоналістів, чи західних українців, чи україномовців, а й усіх жителів України, які не рвуться вітати російську армію квітами і триколорами. А що абсолютна більшість громадян України справді не палася таким бажанням, то всі вони – незалежно від етнічного походження – автоматично зараховуються до касти «бандерівців» чи, у відвертіших дугінських термінах, «кретинів і виродків із каналізаційних люків».

Надмірне пропагандистське вживання «бандерівського» стереотипу під час війни – фактично до всіх патріотично наставлених громадян України і навіть просто до тих, хто належно не відгукнувся на провокативні заклики Кремля, – закономірно дало ефект передозування. Термін в очах більшості українців перестав бути пейоративним. Вони навчилися сприймати його з іронією чи навіть із гордістю. Як зазначив із цього приводу Пітер Померанцев, «Майдан надав словам нових значень. Термін «бандерівець», що традиційно асоціювався з антисемітизмом, винищенням поляків, українськими крайніми правими та незалежністю від Росії, був позитивно сприйнятий російськомовними київськими євреями, для яких Польща – це бажана політична модель, і які, проте, виключно називали себе «жидобандерівцями». «Хохол», образливе для українців прізвисько, вимовляється тепер із гордістю... Євромайдан, схоже, проклав дорогу для нової України» [23, с. 38–39].

Льва Герасімов, знаний російський історик і редактор поважного наукового кварталника «Ab imperio», зазначає, що постреволюційна Україна «в основному ігнорує або ж креативно переосмислює потенційно готові до використання історичні прецеденти і символи». Зокрема, «вільна суб'єктність Євромайдану виявила себе у спонтанному привласненні знаменитого привітання УПА «Слава Україні – героям слава!» – з одночасним ігноруванням зв'язаного зі

спадщиною УПА комплексу зацикленого на ідентичностях націоналізму ХХ ст... Коли російська пропаганда спробувала була «затролити» нових українців як «бандерівців» за повторення старого «фашистського» гасла, ті відповіли креативно – не реактивно (тобто не поясненнями, запереченнями, виправданнями та іншими відомими способами «годування тролів»). Українські євреї відразу ж створили мем «жидобандерівці» і розвинули його в реальну соціальну ідентичність, яку багато хто сприйняв з гордістю. Це лиш один приклад креативної відповіді на російську пропаганду, який засвідчує не просто добре почуття гумору: байдужа до ідентичностей, зорієнтована на цінності, уявлена спільнота нової України здатна впоратися з будь-яким ярликом – на своїх власних умовах, залишаючи супротивника в цілковитій розгубленості» [24, с. 29–30].

Герасімов убачає в цьому спонтанну, проте цілком усвідомлену реакцію українців на спроби Росії захопити ініціативу через нав'язування опонентові всіляких абсурдних тем – на кшталт розповіді про розп'ятого хлопчика чи повідомлення в теленовинах на державному каналі про обіцяну буцімто українською владою для всіх добровольців винагороду – ділянку землі й двох рабів до неї [25]. Спростування таких «новин» було б не меншим ідіотизмом, як їхнє продукування. Українці, як правило, уникають цієї пастки, реагуючи на російську брехню іронією й пародіями, а не серйозною «контрпропагандою». Як приклад вдалої української відповіді на вигадане для них росіянами прізвисько «укроп», що, за задумом, мало б бути образливим, Герасімов згадує появу Петра Порошенка у парамілітарній формі з нашивками «укроп» та відповідними емблемами, а також цитує жартівливу президентову інтерпретацію цього символу: «укроп» розшифровується, мовляв, як «український опір» [26]. Тут би можна згадати й популярну пісню «Укроп» гурту «Гайдамаки» і навіть цілу політичну партію під такою назвою, створену українсько-єврейським олігархом Ігорем Коломойським. Цей останній прославився також дотепною фотографією в чорній футболці з червоним написом «жидобандера» та українським тризубом, трансформованим у юдейську менору на грудях [27].

«Нові українці можуть називати себе «жидобандерівцями», «укропами» чи «хохлами», тому що вони вільні від якихось примордіальних фіксованих ідентичностей і національних ролей – замість цього

вони домовляються про нові цінності і прийнятні форми соціальної взаємодії. Тому їх не може «затролити» зациклена на ідентичностях російська пропаганда, і це відрізняє їх не лише від субалтернів (людей без артикульованої суб'єктності), а й від найнепримиренніших антиколоніальних повстанців. Українці не визначають себе через заперечення всього «колоніального» (тим самим цілком залишаючись у межах сформованих колоніальною владою ментальних рамок). Вони творчо займаються власними справами, винаходячи для себе нову країну, а в разі потреби відповіді на зовнішній тиск структурують відповідь на своїх умовах» [24, с. 31–32].

Російська агресія, схоже, справді консолідувала громадянську ідентичність українців, засновану не так не етнічних чи мовних маркерах, як на спільних цінностях. Для російської пропаганди це створило поважну проблему, адже весь її пафос ґрунтується на промоції «русского мира», на апеляції до (буцімто) спільної історії та релігії, мови й культури, крові і ґрунту та на сутнісно нацистській ідеї «захисту співвітчизників» по всіх усядах. Ця пропаганда, заснована на імперських фікціях, не дає собі ради з реальністю, де русофони вважають Україну своєю батьківщиною так само, як і українофони, і де етнічні росіяни, завдяки спільним цінностям, почувуються куди ближчими до своїх співгромадян-українців, ніж до гаданих «співвітчизників» десь у далекій Росії.

Драматична розбіжність між реальністю й пропагандистською фікцією змушує путінських ідеологів хаотично коливатися між протилежними й часто несумісними тезами: що українська влада антисемітська і що вона належить єврейським олігархам [28]; що української нації не існує і що всі українці – націоналісти; що українська держава – це диктатура і водночас в Україні держави нема взагалі, а є лиш анархія [29]; що української мови нема, а проте відбувається «українізація» – і то настільки успішна, що деякі русофони заперечують навіть той очевидний, здавалося б, факт, що їх примусово зукраїнізовано [30].

Насправді Україна ще далеко не така «постколоніальна», як це надміру ентузіастично стверджує Ілья Герасімов. Її реальність набагато складніша й заплутаніша і постколоніальні риси у ній доволі примхливо поєднуються з нео- та антиколоніальними. А все ж, як слушно зауважує інший російський дослідник, «фундаментальне зна-

чення теперішніх політичних подій в Україні полягає саме у спробі вийти за межі поділів, зумовлених регіоналізмом та сконфлітованими історичними пам'яттями, витворити новий політичний світогляд і збудувати нову українську ідентичність на якісно нових засадах. Євромайдан означає насамперед ціннісно обумовлену візію України як частини ширшої Європи. Прихильність до цінностей, укшталтованих на самому світанку європейської новочасності, може і мусить стати основою об'єднавчої української національної ідентичності. Власне, все, що найважливіше в тих цінностях, – верховенство права, чітке розрізнення публічної і приватної сфер, людські права і свободи – є не так європейським, як універсальним, хоча й походить історично з Європи... Ось чому утвердження української європейської, ціннісно обумовленої ідентичності є чи не найбільшим викликом для кремлівського керівництва в українських подіях [31, с. 202–203].

Якщо українці продовжать побудову модерної нації саме на цих засадах, сумнозвісна формула «майже той самий народ» остаточно втратить будь-який сенс, оскільки відбиває старосвітське уявлення про народ як спільноту ґрунту і крові, мови й культури, історії та релігії. Сучасний народ – це, крім усього й передусім, спільнота цінностей. І в цьому сенсі українці мають шанс стати «майже одним народом» з громадянами Євросоюзу, а не з затруєними українофобською пропагандою підданими Кремля.

1. Kohut Z. Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760's–1830's. / Z. Kohut – Edmonton, 1988.

2. Шевченко И. Этностереотипные образы иностранцев в русских паремиях // IV Международная конференция «Студенческий научный форум». – 2012. – 15 февраля [Электронный ресурс] / И. Шевченко, М. Зубков. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/forum2012/274/1619>.

3. Белова О. Динамика изменений этнических стереотипов в российском обществе / О. Белова – М., 2011.

4. Saunders D. The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750–1850 / D. Saunders. – Edmonton, 1985.

5. Долгорукий И. Славны бубны за горами, или Путешествие мое коекуда 1810 года / И. Долгорукий. – М., 1870.

6. Wolff L. Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment / L. Wolff. – Stanford, 1994.

7. Said E. *Orientalism* / E. Said. – London, 1988.
8. Свињин П. Полтава/ П. Свињин// Отечественные записки.– 1830. – № 120.
9. Белинский В. История Малороссии Николая Маркевича / В.Белинский // Белинский В.Г. Полн. собр. соч. в 13 т., т. VII. – М., 1955.
10. Kappeler A. *Mazepintsy, Malorossy, Khokhly: Ukrainians in the Ethnic Hierarchy of the Russian Empire* / A. Kappeler // Kappeler A. et al. (eds.). *Culture, Nation, and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter, 1600–1945*. – Edmonton, 2003.
11. Даль В. Пословицы русского народа. – М., 1862 [Электронный ресурс] / В. Даль. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/dal/index.php
12. Billig M. *Banal Nationalism* / M. Billig. – London: Sage, 1995.
13. Odesa Policeman Calls Ukrainian ‘Cow’ Language // RFE/RL Headlines. – 2011. – 26 January [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rferl.org/content/ukrainian_language_cow/2288383.html
14. Motyl A. *Will the Non-Russians Rebel? State, Ethnicity and Stability in the USSR* / A. Motyl. – Ithaca, 1987.
15. Сергиенко А. Стереотип украинца в новом русском кино [Электронный ресурс] / А. Сергиенко. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2011/11/11/1859>
16. Як фільми маніпулюють свідомістю: українці очима росіян. – 2013. – 3 серпня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://galinfo.com.ua/news/139182.html>
17. Назаренко М. Втеча з утопії / М. Назаренко // Критика. – 2014. – № 3–4.
18. Kupffer M., de Waal Th. *Crying Genocide: Use and Abuse of Political Rhetoric in Russia and Ukraine* // Carnegie Endowment for International Peace. – 2014. – 28 July [Электронный ресурс] / M. Kupffer, de Waal Th.. – Режим доступа: <http://carnegieendowment.org/2014/07/28/crying-genocide-use-and-abuse-of-political-rhetoric-in-russia-and-ukraine/his9>
19. Pomerantsev P. *Russia and the Menace of Unreality* // The Atlantic. – 2014. – 9 September [Электронный ресурс] / P. Pomerantsev. – Режим доступа: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/09/russia-putin-revolutionizing-information-warfare/379880/>
20. Gudkov L. *The technology of negative mobilization. Russian public opinion and Vladimir Putin's ‘Ukrainian policy’* // Eurozine. – 2014. – 1 October [Электронный ресурс] / L. Gudkov. – Режим доступа: <http://www.eurozine.com/articles/2014-10-01-gudkov-en.html>
21. Дугин А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://pbs.twimg.com/media/Bv0ImZyIAAASEX6.png>
22. Михалков Н. Русские не придут // Бесогон TV. – 2014. – 28 мая [Электронный ресурс] / Н. Михалков. – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=hPhB2nCGM14
23. Pomerantsev P. *Diary* / P. Pomerantsev // London Review of Books. – 2015. – 19 February.
24. Gerasimov I. *Ukraine 2014: The First Postcolonial Revolution* / I. Gerasimov // Ab Imperio. – 2014. – No. 3.

25. 70 лет назад Советские войска освободили Украину от фашистов // Первый канал. – 2014. – 2 ноября [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/world/271048>

26. Порошенко у Маріуполі продемонстрував шеврони УКРОП // Українська правда. – 2014. – 8 вересня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/8/7037102>

27. Игорь Коломойский в майке Жидобендера стал хитом Facebook // Киев еврейский. – 2014. – 3 апреля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evreiskiy.kiev.ua/igor-kolomojjskijj-v-majjke-12981.html>

28. Coynash H. G20 Putin Pack: Russia's Fascist "Anti-Fascist" Crusade // Права людини в Україні. – 2014. – 14 листопада [Электронный ресурс] / H. Coynash. – Режим доступа: <http://khp.org/index.php?id=1415930855>

29. Snyder T. To Understand Putin, Read Orwell. Ukraine, Russia and the Big Lie // Politico. – 2014. – 3 September [Электронный ресурс] / T. Snyder. – Режим доступа: <http://www.politico.com/magazine/story/2014/09/to-understand-putin-read-orwell-110551.html>

30. Просвирнин Е. За что мы стоим, чего мы хотим, что будет и чего не будет // Sputnik и погром. – 2015. – 4 января [Электронный ресурс] / Е. Просвирнин. – Режим доступа: <http://sputnikipogrom.com/russia/27267/homeworld/>

31. Torbakov I. «This Is a Strife of Slavs among Themselves»: Understanding Russian-Ukrainian Relations as the Conflict of Contested Identities / I. Torbakov // Bachmann K., Lyubashenko I. (eds.). The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention: Ukraine's Complex Transition. – Frankfurt, 2014.